

A SZAVAK ÖSVÉNYEIN

GRÉTSY LÁSZLÓ

A SZAVAK ÖSVÉNYEIN

Szavaink és szólásaink eredete,
változásai, érdekességei

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2011

AZ ÉKESSZÓLÁS KISKÖNYVTÁRA 16.

Sorozatszerkesztő
BÁRDOSI VILMOS, KISS GÁBOR

A kötet megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Első kiadás, 2011

ISSN 1786-4925
ISBN 978-963-9902-80-0

© Grétsy László, 2011
© TINTA Könyvkiadó, 2011

Kiadja a TINTA Könyvkiadó, Budapest
A kiadásért felel: a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős és műszaki szerkesztő: Mandl Orsolya
Borítóterv: Heiszer Csaba

Minden jog fenntartva.
A jogtulajdonosok engedélye nélkül a mű
sem részleteiben, sem egészében semmilyen eljárással
nem reprodukálható.

TARTALOM

A szerző a könyvéről	9
Szavak keletkezése, származtatása	13
Hébe-hóba	15
Ötletes!	16
Ácsorog és ücsörög	17
Kecseg, kecsegtet	19
Kutyagol	20
Vezekel	21
Leányzó	23
Föveg	24
A cinege és a hangja	25
Zenebona	27
Kalit(ka)	28
Mi az a pof?	30
„Alaptalan” szavak	32
Sut, suttom, suttymban	33
Népi szóértelmesítések	35
Bolondéria, dicsériáda és társaik	36
A nyelvújítás furcsaságaiból	38
Szavak és alkotóik	39
Csókdos	41
Szemöld és vakond	42
Festész, énekész	44
A pasi és családja	45
Muksó	47
Hoci és léci	48
Vadiúj	49

Szójelentések, értelmezések	51
Mi micsoda?	53
Száz icce bort!.....	54
Lat és font.....	56
A fene, a frász és társai.....	57
Iszkiri.....	59
Sodrott ló – ostorkivágásig.....	61
Angolkeringőtől svédturnáig.....	62
A paraszolvencia és társai.....	64
Forogna-e sírjában a dízelmotor feltalálója?.....	66
Hurma, mangó, pomelő.....	68
Gyümölcs vagy madár?.....	69
Ausztráliai szavak nyelvünkben.....	71
Sebváltó.....	72
Körgyűrű.....	73
Ex.....	75
Moderálás.....	76
Celebritás.....	77
Mi is az a vs.?	78
Szavak jelentésváltozásai	81
Karélyoz.....	83
Mit tesz, aki fennhéjázik?	84
Odahaza.....	86
Felmerül.....	88
Jó-e zakót kapni?	90
Az árgyélusát!.....	92
Miért kórház?	93
Ural.....	94
A hölgy múltja.....	96
Vasár- és ünnepnap.....	98
Hón és öl.....	99
Ápol, azaz csókol?.....	100
Lehet-e ülve andalogni?	102
Szagok és illatok.....	103
Kies és kietlen.....	105

Fülemüle és csalogány.....	107
Lap, levél, oldal.....	108
Alkalmatosság.....	109
Kátyúgondok.....	111
Buli az egész világ!.....	113
Hupikék és jajvörös.....	114
Szólásmagyarázatok.....	117
Fabatka.....	119
Feketeleves.....	120
Írmag.....	122
Kiebrudal.....	124
Ki van dögrováson?.....	125
Kötélnek áll.....	127
Mi fán terem?.....	129
Boncidától Piripócsig.....	130
Zabhegyezés.....	132
Baki.....	134
Jotta és yotta.....	135
Helyzet van!.....	137
Félresikló szólások.....	139
Szólások pálfordulása.....	141
Ruha teszi az embert!.....	142
Nem mind arany, aki költő?!.....	144
Látástól mikulásig.....	146
Szavak, szóalakok érdekességei.....	149
Innentől, onnantól.....	151
Nálamnál, nálunknál.....	152
A nincs és a nincsen.....	154
Locsolkodás.....	156
Mit tesz, aki elért valamit?.....	157
Tessék-lássék.....	159
Tulajdonképpen.....	160
Láthatatlan vagy nem látható?.....	162
Haszontalan és hasztalan.....	164

Tartalom

Lelketlen?.....	166
Idétlen.....	167
Hozzátartozóim vagy hozzám tartozók?	168
Születésnap.....	170
Soká, sokáig, sokára.....	171
Már – immár – immáron.....	173
Duplázós szavak.....	175
Zseblobás.....	176
Hányan vannak a hármás ikrek?.....	177
Másabb?	179
Függelék	181
Felhasznált irodalom.....	183
Mutató	185

A SZERZŐ A KÖNYVÉRŐL

Elárulhatom, örömmel fogadtam Kiss Gábornak, a Tinta Könyvkiadó általam nagyra becsült vezetőjének azt a javaslatát, hogy a *Szabad Föld* című hetilapban immár bő másfél évtizede vezetett, *Anyanyelvi őrző* című rovatom kis cikkeiből állítsak össze egy olyan kötetet, amely elsősorban szókincsünk elemeivel, a valamilyen szempontból érdekes, fontos vagy figyelemre méltó szavak eredetével, életével foglalkozik. Ilyen könyvek jelentek már meg nálunk korábban is. Például Horger Antalnak, a szegedi egyetem professzorának – akit József Attila az *Új magyar lexikon* szerint „előnytelenül” örökített meg – *Magyar szavak története* című, csaknem kilenc évtizeddel ezelőtt megjelent munkája, amelyet 2001-ben éppen a Tinta Könyvkiadó tartott érdemesnek hasonmás kiadásban a mai olvasóközönséggel is megismertetni.

Nem tudom, Horger könyve, amelynek alcíme: *Közérdekű magyar szófejtések gyűjteménye*, sikert aratott-e napjainkban is, de valószínűnek tartom, hogy igen, mert már évtizedek óta tapasztalom, hogy az embereknek a szavak eredete, keletkezése iránti érdeklődése igen nagy, különösen, ha saját nyelvükről van szó. Nem csoda hát, hogy abban az anyanyelvi rovatomban, amelyet félig-meddig a lap olvasóival együtt szerkesztek – hiszen benne megjelenő cikkeim nem kis részében az olvasók által fölvetett s nekem szegezett kérdésekre válaszolok –, kezdettől fogva gyakoriak a legkülönbözőbb szavak eredetére, keletkezésére vonatkozó kérdések, illetve válaszok. Így hát könnyű – és szívem szerint való – feladat volt számomra összeválogatni a lapba írott cikkeimből mintegy száz olyat, amely a szavakról szól.

Igaz, nem egészen úgy szól a szavakról, mint Horger könyvének szócikkei, mert azok mindegyike valóban szófejtés, ahogy ezt a szerző már a címben és külön az alcímben is jelzi. Én egy kicsit lazábbra fogtam, olykor megeresztettem a gyepelőt; nem annyira vagy nem csupán a szavak eredetéről szólok, hanem érdekes sajátosságaikról, változásairól, életükről is. Például arról, hogy egykori *apol* igénknek, amely azt jelentette: 'csókol', miért változott meg az idők folyamán a hangalakja is (*ápol*) és a jelentése is! Vagy arról, hogy milyen ló a *sodrott* ló! Vagy arról, hogy kiről mondhatjuk – és miért, sőt kire –, hogy *dögrováson van!* Továbbá arról, hogy mit jelent és hogyan, miből alakult ki ez a szó: *hoci!* Sőt, még arról is, hogy ha van *innen* és *onnan* határozószavunk, miért toldjuk meg ezeket olykor még egy újabb, fölöslegesnek látszó raggal, *innentől*, *onnantól* formákat hozva létre! Vagyis én néha szavaink olyan vonásairól, sajátosságairól is mondok egyet s mást, amiket a szótárakból nemigen lehet kiókumlálni, hanem a szavakat éltető közegükben, magában a nyelvben kell hozzá szemügyre venni.

Az említett rovatba írt cikkeimből, amelyeknek száma már a nyolcszázat is meghaladja, korábban már két kis könyvem is megjelent *Anyanyelvi őrjárat* (1999), illetve *Új anyanyelvi őrjárat* (2002) címmel a *Szabad Föld Kiskönyvtár* sorozat 16. és 23. számaként. Ez a sorozat azóta megszűnt, de én különben sem a rovat teljes anyagából válogattam, hanem csupán az utóbbi öt-hat év írásaiból állítottam össze e kötetet. A válogatásban, még inkább pedig a kötet cikkeinek elrendezésében és szerkesztésében nagy segítséget kaptam a Tinta Könyvkiadó munkatársától, Mandl Orsolyától. Ezt a segítséget ezúton is hálásan köszönöm. Nélküle a kötet talán meg sem jelent volna.

Munkámat nem annyira tudományos, hanem inkább ismeretgyarapító, legfőbb nemzetösszetartó erőnk, anyanyelvünk szavainak múltját a ma emberéhez közel hozó – egyúttal pedig olvasmányos, urambocsá! szórakoztató – könyvnek szánom, de a tudományos igényességből sehol nem engedtem, s így minden soráért vállalom a szakmai felelősséget. Azzal, hogy a kötetet az idézett adatok forrásjegyzékével ugyan nem, de

a felhasznált művek jegyzékével elláttam, valamint egy, a tájékozódást s a keresést segítő, könnyen kezelhető mutatóval is kiegészítettem, remélem, valamelyest szintén hasznára lehettem majdani olvasóimnak.

Most pedig, kedves, számomra egytől egyig becses szavak, szóalakok, amelyekről – nem, itt inkább így írom: akikről! – e könyvecskében írtam, s akiknek kisebb-nagyobb titkait kifecsegtem, búcsúzom tőletek, utatokra bocsátalak benneteket. Mutassátok meg magatokat az olvasóknak! Kössetek velük tartós barátságot, kedveltesétek meg velük magatokat, gondolkoztassátok el, egyúttal pedig gyönyörködtessétek, derítsétek jókedvre őket!

Budapest, 2011. március 6.

Grétsy László